

על אודות הנובלה 'טויט אורטייל' [גזר-דין מוות] מאת שלום אַש

עס וואָלגערט זיך אַרום דאָס גליק
איבער דער ערד, און איך האָב נישט געוואוסט,
און איך האָב עס געזוכט, אויף אַזעלכע
פאַרפלאַנטערטע, געפערלעכע וועגן...
(טויט אורטייל 1930, עמ' 117)

אַש מתבונן באדם ובעולם מן הפנים החוצה, מבעד להינומה שקופה למחצה. הוא צולל אל תוך מסתרי הנפש האנושית, כשהוא מעצב את גיבורי יצירותיו. גיבוריו של אש הם לרוב אנשים פשוטים, אמיתיים, מסתפקים במה שניתן להם, ובנפשם מפעמת אמונה יהודית, אנושית, שמתגלה דווקא בשעות של ליקוי מאורות.

אש מאיר את הפינות הנסתרות בנפש גיבוריו, ומאפשר הצצה אל מאווייהם, כמיהותיהם, תקוותיהם וחלומותיהם. בהיותו רומאנטיקן, הוא נוהה אחר הנסתר מן העין, ובו הוא רואה את העולם האמיתי, ואילו זה, הגלוי, הוא למעשה מראית עין בלבד – אשליה.

רבים מגיבוריו של אַש, עורגים לחיים של משמעות רוחנית, שואפים להתרומם מעל לשגרה, ולחיות בעולם מוסרי ויפה יותר. אש מעצב את גיבוריו בצבעי נשמה, כשהוא מעניק שפה לכמיהות האילמות של האדם, ומדובב את הרשויות הפנימיות השתקות. לעתים קרובות מעמיד אַש את גיבוריו בנסיונות של יסורים ונחיתות אנושית, כשהם מאמינים כי אלה באו עליהם על מנת להיטהר, להתעלות, לגלות את הניצוץ האלוהי הטמון בהם. השאיפה לגאולה רוחנית ולתיקון אישי, טוויה ביצירותיו של אַש, בנפש גיבוריו. דוגמה מובהקת היא דמותו של מיסטר סטאון, ביצירה **טויט אורטייל** [גזר דין מוות].

גיבוריו של אש, נושאים בתוכם שדה־מאבק, ובונים לעצמם בית־דין פרטי, בו הם נשפטים על חטאיהם, ויש שהם גוזרים על עצמם גזר־דין מוות.¹

1 בדומה לעיצוב דמותו של סטאון, עיצב אש דמויות אחרות וגיבורים נוספים, אשר עוברים תהליך פנימי, ארוך ומייסר, כואב ומעציב, אמנם במצבים שונים ובנסיבות אחרות. כך למשל מעוצב חיים לעדערער, ברומאן: **חיים לעדערערס צוריקקומען** (1927) והשיבה של חיים לעדערער. גם הוא, כמוהו כסטאון, מגלה בשלב מסוים בחייו את חוסר העניין, את הריקנות וחוסר המשמעות שברדיפה אחר מנוח. הוא עורג לחיים הפשוטים שהיו לו, טרם התעשרותו. הגעגועים מחזירים אותו אל אמונת אבותיו, אל ספרי־הקודש

אש מקים בנפש גיבוריו את הסמכות המוסרית הפנימית של אישיותם, את ערכם האנושי, מעל כל בתי־הדין החיצוניים. יסורי האדם, קידוש השם, קידוש האידאה וקידוש האדם, – אלו הן הדרכים המובילות אל הנשמה היתרה הפנימית. ההכרות עם גיבוריו של אש, יוצרת את התחושה, כי אש חיפש ללא הרף את האדם, אליו התכוון הפסוק: "נְעִשָׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ" (בראשית א 26) גיבוריו של אש, כפי שנראה להלן בעיצוב דמותו של מיסטר סטאון, נקלעים למצבים בהם הם הופכים להיות היוצרים הבלעדיים של גורלם, ומתגלים בגדולתם הרוחנית, כשם שעל האדם להיות.

ביצירה טויט אורטייל, כמו ברבות מיצירותיו, מדגיש אש הרומאנטיקן, את היופי והפיוט שבחיים הפשוטים, בעבודת־האדמה, בקרבה אל הטבע, מה שמאפשר לו לאדם לחיות בקרבת האלוהים. סיפור המסגרת של טויט אורטייל, מצלצל לכאורה כפשוטני, נדוש ופאתטי. אולם אש ממלא את המסגרת בתמונה אמנותית, דראמטית, של מאבקי־כוחות בשני רבדים.

ברובד החיצוני – מאבק שמתנהל בבית־המשפט, בין עורכי־הדין של הנאשם, לבין הקטגוריה והמושבעים. ברובד הפנימי ניצב מיסטר סטאון, מול בית־הדין הפרטי, מול מצפונו, מול בית־הדין של מעלה, בו הוא עושה את חשבון הנפש עם עצמו, משום שבתוך קולו הפנימי של המצפון, בתוך רגש התשובה והחובות המוסריות, נסתרים כוחות הנשמה העליונים.

אש מושיב את גיבורו, מיסטר סטאון, מול חבר שופטים עליון של מצפונו הפרטי, שגוזר עליו גזר־דין מוות. לא בית־המשפט שלח אותו אל הכסא החשמלי, אלא רשות הרבה יותר גבוהה, בלתי נראית וחסרת חמלה, היא זו שחתמה על גורלו הטראגי. לא התקרית האומללה של הרצח בשגגה של אדם זקן, היתה הסיבה לגור הדין, אלא חטאים ופשעים שונים לחלוטין, אותם מעוללים בני־אדם, במזיד ובשוגג. מיסטר סטאון, נשיא הבנק למסחר, מתכוון לנסוע אל משפחתו, שנופשת בבית־הקיץ. נודע לו, כי אשתו מבלה עם ידיד משפחה, על כן הוא מתקשה להחליט אם לצאת לדרך, או להישאר בניו־יורק. התאריך הוא השמונה באוגוסט, יום ההולדת של בתו היחידה. הוא חייב לנסוע, אך הוא עושה הכול כדי לאחר את

הנשכחים, ואל היהודים הפשוטים, קשי־היום, אשר אותם העביד ללא חמלה. באופן דומה מעצב אש, את גרוסמן, ברומאן: גראָסמאַן און זון (1954), ואת מאָזעס מעלניק בספרו: אָנקל מאָזעס (1940).

ברומאן המונומנטאלי, דער מאַן פֿון נצרת (1943), מעצב אש את דמותו של ישו, כמי שהופך להיות היוצר הבלעדי של גורלו. אף הוא, כמו ביקש לומר לשופטיו ולגוזרי דינו: לא אתם שפלתם אותי על חטא שלא חטאתי, אלא אני עושה זאת, על אולת־ידי לגרום לאנשים להקשיב לי, ללכת בדרכי. ישו של אש, צועד עם לפיד של אמונה בידו, כסמל להתממשות הכמיהה של כל אדם לשלמות. בדמותו הספרותית של ישו, מתנגן ניצוץ פיוטי, המרומם אותו מעל שפלות החיים. הוא מגיע למסקנה, שרק במותו יצליח את שלא עלה בידיו בעודו בחיים. באותה יצירה, גוזר על עצמו יהודה איש־קריות, חולם הגאולה הקיצוני, מוות בתליה. הוא שם קץ לחייו עם בוא הקץ לכמיהתו המשיחית. המוות היה בלתי נמנע עבורו, כשם שהיה בלתי נמנע עבור ישו.

הרכבת – עובד עד לרגע האחרון, קונה מתנות בדרך, ומגיע אל תחנת הרכבת מספר דקות לאחר צאתה. סטאון מצלצל אל אשתו, מצפה שתפציר בו להגיע, אולם נימת קולה הקר והמרוחק מעוררת בו גאווה, שמשתלטת על כל שאר רגשותיו. הוא מחליט להישאר בעיר, נכנס לאחד מבתי-המלון המפוארים, ושם בניגוד לרצונו, באופן קפקאי, הוא מסתבך בקטטה עם אדם זקן, שפילגשו הצעירה מפתה את סטאון. הזקן נופל על כרכוב האח בחדרו של סטאון, ונותר ללא רוח חיים. סטאון נידון למוות ונשלח ל"סינג סינג". בלילות הארוכים חסרי-השינה מתקיים המשפט מול בית-הדין של מעלה.

גם כאן מעמיד אש קטגור וסגור. הקרב ביניהם הוא לחיים ולמוות עד חורמה. השאלות החוזרות ונשנות בנפשו של סטאון היו: מדוע כל זה בא עלי? מה הם הדברים שקרו בחייו, אשר הובילו אותו אל בית-המוות? האם מה שהתרחש ב-8 באוגוסט היה מקרי, יד הגורל, או שמא היה צפוי? קול פנימי אומר לו: "ניין אזעלכע זאכן זענען נישט קיין צופאל... אז עס איז געקומען – האָט עס דאָך געמוזט קומען..." (עמ' 98). ולא, דברים כאלה אינם מקריים... כיוון שקרו כנראה שהיו חייבים לקרות...]

על מנת להבהיר את הדילמה, בין מקריות ליד הגורל, מעלה אש על הבמה שני שחקנים בלתי נראים, ערטילאיים, אשר קולם בלבד מהדהד בנשמת האדם, ובדיאלוג דראמטי הם אורגים ומעצבים את חייו. הדיאלוג שלהם טעון רגשות, אשר מכים כקורנס על דפנות הלב. האחד מאשים בטינה, והאחר מתגונן כתינוק חסר אונים.

הקולות הדוברים באדם העסיקו את אש לעתים קרובות, באמצעותם הוא עיצב רבים מגיבורי-יצירותיו. בספרו *נייע ערצילונגען* (1928), מצוי סיפור שכותרתו 'די שטימע פֿון מיין לייב' (נימת קולו של גופי). הסיפור מעצב דיאלוג עם קול פנימי, אשר דובר באדם לעתים רחוקות, ומאפשר לו להתבונן בעצמו: "און דאָן האָט פאָסירט מיט מיר אַ מערקווירדיקע זאָך, איך האָב זיך אַליין געזען..." וואז קרה לי דבר מעניין, ראיתי את עצמי...] ובהמשך: "...איך האָב געזען מיין פנים. צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן האָב איך געזען מיין פנים. גוט געזען, מיט נאָקעטע אויגן, נישט אין שפיגל, נאָר אין בלוט און פֿלייש... (115). [א...ראיתי את פני. לראשונה בחיי ראיתי את פני. ראיתי היטב, בעינים פקוחות, לא במראה, כי אם בבשר ודם...] בדיאלוג עם ה'אני' הפנימי, מבטא אש את העובדה הטראגית, שהאדם זר לעצמו. במשך כל חייו הוא מאזין לקולות חיצוניים, רק לא לעצמו, ואלה מחרישים את אזניו.

בלילות הארוכים כנצח, שב סטאון אל ילדותו, והזכרונות מציפים את כל ישותו. הקול המאשים לוחש באכזריות: "...די מאַמע האָט מיר קיין פֿינף סענט נישט געוואָלט געבן פֿאַר אויסלעשן די ליכט אום שבת, האָב איך דעם טישטוך אונטערגעצונדן..." (99) [אמא סירבה לתת לי חמישה סנט עבור כיבוי נרות השבת, לכן הצתי את מפת השולחן...] והקול המתגונן משיב בחולשה: "...הן רק ילד הייתי... (שם), אך התובע הפנימי לא מרפה: ...מי יודע, מדוע הלכה אמך לעולמה טרם זמן... וגם עם אביך נהגת לא כשורה... (100), והסגור מתגונן: ...הוא היה

שתיין, שיכור, הן פירנסתי אותו מאוחר יותר, שילמתי למוסד בו שהה... (שם). הקול המקטרג הוא חסר רחמים, מעלה באוב את כל העוולות של סטאון כלפי אנשים תמימים, בדרכו לצבירת ממון. את כל האמצעים הפסולים שקודשו על ידו בדרך אל העושר, את כל אלה אותם אימלל, הותירם חסרי-כול, ולא שעה לתחנוניהם.

ולפתע מופיעה לנגד עיניו, נערה תמימה ורכה, שנתנה לו את לבה וגופה, הוא היה הגבר הראשון בחייה. הוא פנה לה עורף, לאחר שניצל את אהבתה האמיתית אליו... דבר לא הבטחתי לה... לוחש הקול המתגונן, אך התובע מזכיר לו בקשיחות, שכבר באותה תקופה הוא היה מאורס לסילביה, אשתו, משום ששאף להגיע אל הבנק למסחר, שהיה בבעלות אביה.

מתקבל הרושם שאת הדיאלוג הפנימי בנפשו של סטאון, עיצב אש על פי התיאוריה הפסיכואנליטית, של ה'אני' – האגו, וה'אני' העליון – מקור המצפון, הערכים ורגשי האשם.

האגו מגן על הקיום הפיזי, דואג לרצונות, ומתווך בין הנטיות האינסטינקטיביות של החומר, לבין צורכי הרוח והמצפון. האני העליון, המקטרג, מייצג את מסורת הדורות, את תורת ההורים ואת המוסר העליון. אש מדגיש באמצעות גיבור הנובלה, את המוסר היהודי העתיק. מאבקו של האדם בכוחות החיצוניים, כדי לרכוש לעצמו מקום תחת השמש, הוא רק צד אחד של מטבע החיים. יש לו לאדם שדה-קרב פנימי, אותו הוא נושא בתוך נשמתו כשותף ושומר המשגיח על צעדיו, ודורש דין וחשבון לא רק על מעשיו, אלא גם על מחשבות רעות וזדוניות.

חיי שלום עם המצפון הם תנאי הכרחי לחיים של יצירה והצלחה במלחמה, מול הכוחות החיצוניים האורבים לאדם. ברגע של משבר, כשהאדם נותר מרוסק ונואש, הוא תר תחילה אחר אובייקט, בו ניתן לתלות את האשם, אולם עד מהרה, הוא יוצא למסע פנימה, ומתחיל לדפדף בדפים הנשכחים מלב, הנטועים בתהומות נפשו הדוויה, בחיי עברו. שם במעמקים מתגלה לפניו המסלול אשר הוביל לשברונו. מיוסר ומסוער שב סטאון אל מורשתו הנשכחת, אל ילדותו הרחוקה – שתיהן קשורות זו בזו, אחוזות יד ביד. המוסר היהודי מחזיר אליו את ימי ילדותו, אושר גדול מציף את נפשו הדואבת, אהבה גדולה מתעוררת בו אל בתו היחידה. "ווער וועט וואָגן צו צווייפֿלען אין מיינע אמתע געפֿילן צו מײן קינד? קעגן דער גאַנצער וועלט בין איך געווען פֿאַלש און גענאַריש. מײן קינד האָב איך ליב מיט אמתע ליבע. פֿאַר איר האָב איך עס אַלץ געטאַן – זי איז געווען מײן ציל אין לעבן, כדי זי גליקלעך צו מאַכן..." (111). [מי יעז להטיל ספק ברגשותי האמיתיים כלפי ילדתי? כנגד העולם כולו נהגתי בצביעות ובמרמה. את בתי אני אוהב אהבת אמת. למענה עשיתי כל זאת – היא היתה מטרת חיי, לעשותה מאושרת...]

אולם הקול המקטרג והמצליף מציב מול עיניו את האמת הצרופה – עליו להכיר בעובדה שמעשיו העטו קלון על בתו, אהבת חייו "מײן קינד וועט זײן געצײכנט דאָס גאַנצע לעבן, מײן איינציק קינד, פֿאַר וועלכן איך האָב געלעבט, מײן פֿרייד, מײן גליק, מײן איינציקע ליבע, האָב איך געשטראָפֿט מיט אַ שרעקלעכער שטראָף אויפֿן גאַנצן לעבן איך האָב מיט אַ פֿײַערדיקן אײַזן אויסגעברײט אויף איר שטערן

קינ'ס צייכן: איר פֿאָטער איז אַ מערדער! אַ מערדערס אַ טאָכטער!... (שם). ובתי תישא אות כל חייה, בתי היחידה, למענה חייתי, משוב חי, אושרי, אהבתי האחת, הענשתי באופן איום לכל ימי חייה. בברזל מלובן הטבעתי על מצחה אות קין: אביה רוצח! בתו של רוצח!...]

סטאון מגיע למסקנה: והיה אם יישאר בחיים, יהווה עבור משפחתו תזכורת בלתי פוסקת לקלון הנורא, אלא אם כן ימות ויישכח. המחשבה מרעידה את כל נימי נפשו, עיניו מתרחבות בפראות, ולבו מחסיר פעימה. הוא שומע את הקול המייסר, השופט, הקשוח והקר. קול ברור, בטוח ורצינאלי: ...למות, למות ולהישכח!... (112). בשעה שעורך דינו וידידו הטוב, מגיע אליו ומציע לו לנסח בקשת חנינה למושל, משום שנתגלו ראיות כי אשתו בגדה בו עם ידיד המשפחה, הוא דוחה את ההצעה מכול וכול. סטאון מגיע להחלטה שרק משפחתו, אשר כלפיה קטא רשאית לבקש עבורו חנינה, רק המשפחה זכאית להחליט אם עליו לחיות או למות.

סטאון עצמו כותב בקשת חנינה עבור נער שחור, שנידון למוות, ובכיו נשמע בלילות בחלל בית-הסוהר. תחושת החמלה, המתעוררת בנפשו כלפי הנער, חדשה עבורו. סטאון לא חש חמלה מזה שנים. דומה שבמסע חייו לצבירת ממון, נתאבנו רגשותיו. המצפון היהודי, המורשת המוסרית של אבותיו, קמים בו לתחייה, מעוררים בתוך נפשו הקפואה, רגש חמלה מתוק, ומאלצים אותו לכתוב למושל, ולבקש רחמים על הנער.

היתה זו, אולי, הפעם היחידה, הראשונה בחייו, בה התמסר בכל מאודו למען הזולת, למען גורלו, כשהוא דוחה הצידה את הצפוי לו עצמו. זהו המוסר שהוטבע בלבו בעודו ילד, בבית הוריו, ונשכח עם השנים. בעומק לבו מקווה סטאון, שמשפחתו תציל אותו, תבקש חנינה עבורו, שאם לא כן – אין ברצונו לחיות, אין לו זכות לחיים.

בבקשת החנינה עבור רֶפּ, הנער שחור-העור, הוא כותב: ...אני סטאון, לשעבר נשיא הבנק למסחר, וכיום נידון למוות, מבקש את חסדך וחמלתך, לא עבורי, אלא למען אדם סובל כמוני, טוב ממני, בעל זכויות יתר משלי לצפות לרחמיך, משום שהוא צעיר ממני, נער, ואין איש שיבקש עבורו חיים...

איני מבקש חמלתך למען עצמי, ואין בדעתי לעשות כך, אך למען השם, חוס על הנער. מי יתן ואלוהים ייעתר לבקשה בלבבך... (137-138).

סטאון חש אושר גדול לאחר הגשת כתב החנינה למען רֶפּ. שלוה בלתי מובנת לו, הציפה את נפשו. בימים שבאו לאחר מכן, נהג סטאון לעודד את הנער, כשהוא מבטיח לו, כי הישועה תגיע, אפילו ברגע האחרון, בשעה שיושיבוהו על כיסא המוות.

"...איך האָב דאָך דיר געזאָגט, דער פֿאַרדאָן וועט ערשט קומען, ווען דו וועסט זיצן אויף דעם שטול... (140). [הן אמרתי לך, החנינה תגיע בשעה שתשב כבר על הכיסא....]. באותו הלילה, רֶפּ כבר לא בכה. הוא התפלל, שר שירי כנסיה, בדבקות ובלב מאמין.

סטאון אינו זוכר את הפעם האחרונה בה נשא תפילה. אלוהים לא העסיק אותו. הוא נזכר בילדותו, הוריו אלצוהו להתפלל, לעתים דרש תשלום עבור הסכמתו

ללכת אל בית־הכנסת. מאז מאסרו הוא מחפש את הדרך המובילה לאלוהים. הוא לא מוצא תפילה מתאימה. בזכרונו מהדהדות מספר מלים עבריות, שמובנן אינו נהיר לו, ובכל זאת הוא חוזר עליהן, כמו היו קמיע. אולם נשמתו צמאה היתה למשהו שונה.

בשמעו את שירתו של הנער השחור, נשתחרר דבר מה בתוכו. הוא השתרע על רצפת התא, פניו נעוצות באבנים הקרות וקרא: "גאָט ראָטעווע דאָס ייִנגל!..." (142). [אלוהים הושע את הנער!] וראה זה פלא, המלים הפשוטות הללו השקיטו את הצימאון שבער בו. אלא שבקשת החנינה עבור רפ, לא נענתה. באחד הלילות הובל הנידון אל כיסא המוות, כשבבלו מפעמת התקווה שהישועה עומדת להגיע בכל רגע.

סטאון משלים עם גזר־הדין שהטיל על עצמו. הוא החל לראות במותו קרבן למען בתו היחידה. היה זה קרבן של קידוש האהבה האבהית, אקט של מסירות נפש, על דרך מורשת המוסר היהודי. ברגע שהשלים עם הצפוי לו, נעלמה מלבו השנאה לאשתו ולאהובה. ערכו כאדם עולה בעיני עצמו, ומחזק בו את ההחלטה ההרואית אליה הגיע. הוא חש כעומד על מעלה גבוהה יותר, קדושה ומרוממת, אותה השיג לאחר מסכת יסורים עצמיים, בהם מצא למרבה הפלא, הנאה והיטהרות.

באמנות מופלאה ובקסם רב, מעצב אש את הכמיהות האילמות, המרעידות את לב הגיבור. הוא חושף את הנסתר, ובונה באינטואיציה ובכח התיאור, את החיים, ואת האדם, כפי שהם עשויים להיות, ואולי כפי שהם צריכים להיות.

סטאון אמנם מפסיד במשפט, אך זוכה במשפט הפנימי עם מצפונו. באמצעות אָש היסורים, הוא ממרק את נשמתו, ועומד בנסיון. גזר־דין המוות שפסק לעצמו, הוא בְּשָׁל חטאים שהיו חרוטים על קירות נפשו, ואיש לא ידע עליהם. במסע המפרך שעבר בלילות הנצחיים, מרומם סטאון לגבהים את הסמכות המוסרית של אישיותו, ואת ערכו כאדם.

רק בימיו האחרונים, הוא מבין את המשמעות של אושר אמיתי. בשעה שהביט מבעד לחלון תאו, וראה את הגן הירוק, את האסירים העובדים בו, את העצים המלבלבים ואת רגבי האדמה, הוא קורא: "גאָט, דאָס לעבן האָט צו פֿאַרטיילן אַזוי פֿיל גליק, דאָס לעבן איז אַזוי רייך אין גליק. עס וואָלגערט זיך אַרום דאָס גליק איבער דער ערד, און איך האָב נישט געוואָסט, און איך האָב עס געזוכט אויף אַזעלכע פֿאַרפֿאַנטערטע, געפֿערלעכע וועגן. איך האָב געמיינט, אַז עס ליגט נאָר אין עשירות, און דערגיין קען מען דערצו דורך גנבָה, גולה, דורך מענטשלעכן אומגליק, דורך דעם מענטשנס טרערן און צרות..." (117). [אלוהים, יש לחיים כה הרבה אושר לחלוק, החיים עשירים באושר. האושר מתגלגל על האדמה, ואני לא ידעתי, חיפשתיו בדרכים עקלקלות ומסוכנות, חשבתי שהוא נמצא בעושר בלבד, וניתן להשיגו, בגניבה וגזילה, תוך גרימת מצוקה אנושית, דמעות וצער...]. סטאון מבין, שהיה עליו לעבור את מסלול הסבל, הצער והמצוקה הפנימית, כדי להבין את משמעות האושר האמיתי. רק עתה נפקחו עיניו לראות את חייו הקודמים, את הריקנות והניוון בהם היה שקוע.

"...און וואָס גייט מיך אָן די גאַנצע וועלט? זיי אַלע אין דרויסן? איך בין בעסער פֿון זיי. איך האָב דערזען דעם גאַנצן אָפּגרונט, אין וועלכן זיי ליגן. איך האָב דערזען דעם זומפ אין וועלכן מיר אַלע זינקען, און וועל זיך אַרויסדראַפּען פֿון דעם זומפ... איך בין שוין איצט אַנאַנדער מענטש... (119). [...וכי מדה איכפת לי מכל העולם? הם שם בחוץ? טוב אני מהם. ראיתי לפתע את התהום בו הם שוכבים. ראיתי את הַבְּצָה בה כולנו טובעים, ואני אודחל מתוכה... עכשיו אני כבר אדם שונה...]

סטאָן מרגיש לפתע, שהוא היוצר של גורלו, ברגע שגזר עונש על עצמו ה'אני' מתיישר, זוקף גו, משתחרר מרגשות האשם, וחש כמי שפרע את חובו. הקרבן הופך להיות גיבור, השכינה זוהרת על מצחו, ומצפונו מברך את האדם שנולד מחדש. הוא חש בערכו הרוחני, ברגע שהמאבק הפנימי נסתיים בניצחון 'האני העליון'. הוא זוכה בצדק בתחושת השלמות הפנימית, בהרמוניה שהציפה את נשמתו הדוויה. הוא זכה בכך, באמצעות הקדושה של מסירות הנפש, וקידוש השם. בשעות האחרונות של חייו, מתעוררים בסטאָן געגועים לביתו היהודי, ולאמו. הוא חש כילד, ומבקש מן הרב שהגיע אל תאו, לפתוח את ה'סידור' בתפילה שאומרות נשים יהודיות, עבור ילדיהן.

...הוא הניח את ראשו על דף התפילה, עצם את עיניו, מולו ניצבה אשה זקנה ומצומקת. את אמי לא יוכל איש לעולם לקחת ממני, ממנה באתי ואליה אני שב...².(147)

2 מעל לכל מרומם אש ביצירותיו, ברומאנים בסיפורים קצרים ובחלק ממחזותיו, את האם. הרומאן די מוטער (1925), הוא אולי תמצית אמנותית של כל סיפוריו המכילים את מוטיב האם. זהו שיר הלל למסירות ולדאגה, להקרבה ולמות הקדושים של האם היהודיה. האם ממלאה ביצירותיו של אש נפח גדול, נחמתה היחידה הן דמעותיה. קיימים אצל אש חוטים סמויים, המובילים מדמעת האם אל דמעותיה של המכשפה מקסטיליה (1921). נדמה לי, כי שאיפתו של היוצר לתפוש את המושג 'אמהות', הובילה אותו אל האם האלוהית.

אש עיצב את האם בשני פנים. האחד – האם הלאומית, רחל, אשר שמה הפך למרקם אגדה, היא היתה האם האבֶּלה של ישראל, שנשאה עמה את כל יגון עמה. היא מסמלת את מלאך השלום, שומרת על בניה, מבקשת עבורם רחמים ומחזקת בשעת יסורים. היא מסמלת אצל אש, את החמלה האמהית, והוא מעצב את דמותה באהבה רבה. ראה: "אין אַ קאַרנאוואַל נאַכט" יוגנט 2 (1911), "די פּאַלעסטינע ריזע", ערציילונגען 3 (1911). השני – אם המשפחה.

רבים מגיבוריו של אש, נושאים בנפשם געגועים עזים לחום של חיק אָם. זהו קשר סמוי שנטוע עמוק בתוך הוויתם, כסמל לאושרה של הילדות, לגן העדן האבוד. אש ראה באָם היהודיה, דמות מיתית, שניצבת מעל לחיים. גיבורה טראגית, אשר נושאת את עול משפחתה, את צער העולם, ועמהם ביחד את השכינה. להלן מספר יצירות בהן עיצב אש את דמות האָם: דער תהלים ייִד (1952, 29-30), וואַרשע (1943, 61-63), פּעטערבורג (1949, 72), "די משוגענע מאַמע" (יוגנט 2, 1911), "אַ היים" (ערציילונגען 3, 1911), "אויך אַ מאַמע" (שם, 42-55), "מאַטעלע" (שם, 56-66), מאַטקע גנב (1953), "פּאַראַרגענע בליקן", ומבטים סמויים, געזאַמלטע שריפֿטן 13 (1928, 67-74). בהקדמה לסיפור המיסטי "ערד" (אדמה), (יוגנט 2), מעצב אש את האָם המיתית. הנער

כשהובילוהו אל כיסא המוות, הולכת האם מאחוריו "זי האָט שוין נישט אָפּגעטרָאָטן פֿון אים ביז דער לעצטער מינוט. ווען מען האָט אים אויפֿן שטול אַוועקגעזעצט, האָט זי זיך געשטעלט הינטער אים, גענומען זיין קאָפּ אין אירע ברוסטן אַרײַן, און אַזוי איז ער אַיינגעשלאָפֿן אין זיין אייביקן שלאָף" (151–152). [היא כבר לא מְשָׁה ממנו עד לרגע האחרון. כשהושיבוהו על הכיסא היא ניצבה מאחוריו, אחזה בראשו בין שדיה, וכך הוא נרדם את שנת הנצח...]

הדרך למסירות נפש אותה סולל אֶש ביצירה, אינה תוצאה של כניעה לגורל עיוור, אלא נובעת מכוחות אקטיביים, פנימיים אחוזי השראה. מסירות הנפש אליה מגיע סטאון, בעיצובו של אש, היא תוצאה של רצון חופשי, של הכרה, ובחירה בין אפשרויות אחרות. יש לו לגיבור היצירה ברירה, ובכל זאת הוא יוצא לדרך של מאבקים קשים פנימיים, ויסורי תופת. זהו בניין מוסרי, אותו בונה סטאון של אֶש באמצעות שכלו, ומקים אותו בגופו ובחיו.

מקורות

- אש שלום (1911), 'אֶהיים', ערצילונגען 3, הוצאת פֿאַרווערטס, ניו־יורק, 26–37.
- (1911), 'אויך אַ מאַמע', ערצילונגען 3, הוצאת פֿאַרווערטס, ניו־יורק, 42–55.
- (1911), 'די פֿאַלעסטינע רײַזע', ערצילונגען 3, הוצאת פֿאַרווערטס, ניו־יורק, 214–251.
- (1911), 'מאָטעלע', ערצילונגען 3, הוצאת פֿאַרווערטס, ניו־יורק, 55–66.
- (1911), 'די משוגענע מאַמע', יוגנט 2, הוצאת פֿאַרווערטס, ניו־יורק, 125–132.
- (1911), 'ערד', יוגנט 2, הוצאת פֿאַרווערטס, ניו־יורק, 144–171.
- (1921), 'אין אַ קאַרנאוואַל נאַכט', דאָס בוך פֿון צער, הוצאת קולטור ליגע וואַרשע, 107–115.
- (1921), 'די פּיִשוף־מאַכערין פֿון קאַסטיליען', הוצאת שלום אֶש קאָמיטעט, ניו־יורק.
- (1925), 'די מוטער', הוצאת קולטור ליגע, וואַרשע.
- (1927), 'טויט אורטייל', הוצאת קולטור ליגע, וואַרשע.
- (1928), 'פֿאַרבאָרגענע בליקן', געזאַמלטע שריפֿטן 13, הוצאת קולטור ליגע וואַרשע, 67–74.
- (1940), 'אַנקל מאַזעס', הוצאת ניו־יורקער אַרבעטער רינג, ניו־יורק.
- (1943), 'דער מאַן פֿון נצרת', הוצאת קולטור פֿאַרלאַג, ניו־יורק.
- (1949), 'פעטערבורג', הוצאת צענטער־אַל פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע יידן, באַענאָס אַירעס.
- (1949), 'וואַרשע', הוצאת צענטער־אַל פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע יידן, באַענאָס אַירעס.
- (1952), 'דער תּהלים ייִד', הוצאת שקלאַרסקי, ניו־יורק.
- (1953), 'מאָטקע גנב', הוצאת שקלאַרסקי, ניו־יורק.
- (1954), 'גראַסמאַן און זון', הוצאת שקלאַרסקי, ניו־יורק.

יוצא אל השדה, מניח ראשו על האדמה, האם הגדולה, הקוסמית, וחש כמי שנרדם בין שְׂדֵי־אמו. לפתע מתגלה לו דמות אשה, שאומרת לו: 'רְחֵמִי עליך בני'. הוא רואה מול עיניו, את האשה, האדמה, האֶלֶה. היא ניצבת עירומה ויחפה, שדיה מוסתרים בשיבולי־השדה, וראשה מעוטר בפירות האדמה, ערוותה מכוסה בעלי־תאנה. בידיה היא אחוזת את רוחות העולם, רגליה כמו נטועות באדמה, ודמותה כעץ השדה. כשהנער שואל לזהותה היא עונה: 'אני האל לו קראתך, אני אֶם היצירה של כל החי, ושמי הוא הוויה' (עמ' 5).